

М.П.Костюк (Луцьк)

МІЖНАРОДНА НАУКОВО-ПРАКТИЧНА КОНФЕРЕНЦІЯ «НІМЦІ В ІСТОРІЇ ВОЛИНИ»

Захід, що відбувся 1–2 жовтня 2015 р. в Луцькому національному технічному університеті, присвячувався трьом важливим подіям в історії німецької національної меншини на Волині: 100-літтю депортації волинських німців, 75-річчю завершення німецької колонізації у Західній Волині та 40-літтю Історичного товариства «Волинь». Ініціаторами проведення конференції стали кафедра інженерної педагогіки, психології та українознавства ЛНТУ, Геттінгенський дослідницький центр (Геттінген, ФРН) та Історичне товариство «Волинь» (Вюрцбург, ФРН). Активну участь узяли також київські Рада німців України та Міжнародна громадська організація «Товариство німців України – Відергебурт». Фінансову підтримку проекту надало федеральне міністерство внутрішніх справ Німеччини через благодійний фонд «Товариство розвитку» (Одеса). Серед спів-організаторів конференції – Інститут культури та історії німців Північно-Східної Європи (Люнебург, ФРН), Волинська обласна державна адміністрація, Волинська обласна організація Національної спілки краєзнавців України, адміністрація Державного історико-культурного заповідника в м. Луцьку, Державний архів Волинської області, Волинський краєзнавчий музей, церква євангельських християн-баптистів «Дім Євангелія» та луцька євангелічно-лютеранська церква Христа Спасителя. Оргкомітет отримав понад 50 заявок з нашої країни, Німеччини, США, Канади, Латвії, Росії та Білорусі. У форумі взяли участь 26 дослідників із 5 держав (окрім США та Канади).

Робота конференції розпочалася 1 жовтня 2015 р. о 10-й год. в актовому залі Луцького національного технічного університету. Координатор проекту канд. іст. наук *Михайло Костюк* у своєму вступному слові підкреслив, що історія волинських німців є складовою частиною історії Волині та України, складовою частиною історії німецької колонізації в нашій країні. І хоча за останні 20 років зроблено багато у сфері досліджень минувшини волинських німців, ця тема ще має цілий ряд недостатньо вивчених аспектів і широкі перспективи для подальшого її студіювання. Із різних причин вона до сьогоднішнього дня так і не стала предметом окремого наукового обговорення та дискусії ані в Україні, ані в Німеччині. Тому факт проведення такої конференції міжнародного рівня став свідченням підвищеного інтересу до цієї теми в ряді країн світу. Захід важливий не лише з наукового погляду. Доповідач висловив упевненість, що він стане новим етапом у справі подальшого вивчення та популяризації історії німців Волині, зробить вагомий внесок у розвиток історичного краєзнавства, а його матеріали будуть ще одним джерелом інформації для нащадків волинських німців, які проживають сьогодні в багатьох країнах світу.

Із вітальними промовами до учасників та гостей конференції звернулися ректор ЛНТУ професор *Петро Кравчук*, голова Ради німців України *Володимир Лейсле*, голова Міжнародної громадської організації «Товариство німців України – Відергебурт» *Володимир Пінковський*, голова благодійного фонду «Товариство розвитку» *Юрій Рябоконь*, голова Історичного товариства «Волинь» *Гергард Кеніг*, голова Товариства бузьких голендрів *Едуард Бютов* та голова Волинської обласної організації Спілки краєзнавців України *Геннадій Бондаренко*. Було також зачитано вітання від керівника Волинської обласної державної адміністрації *Володимира Гунчика* та виконавчого директора Геттінгенського дослідницького центру д-ра *Альфреда Айсфельда*. Усі виступаючі підкреслювали, що Волинь здавна була поліетнічним регіоном і її

багатонаціональна історія та культура повинні представляти не лише науковий, але й практичний інтерес. Вона має стати основою для подолання соціальних, етнічних стереотипів у взаєминах між сучасними народами та фундаментом для налагодження і зміцнення міжнародних зв'язків України з різними країнами світу. А у вітанні д-ра *А.Айсфельда*, зокрема, наголошувалося, що «історичний регіон Волинь упродовж віків притягував до себе увагу ближніх і дальніх сусідів. Він був з'єднуючою ланкою між Центральною та Східною Європою, регіоном, де вершилась історія. Минувшина та культура його німецького населення – одна зі сторінок історії Волині. Століття депортації волинських німців (1915 р.) і 75-ліття переселення їх згідно з договором Молотова–Ріббентропа (1939 р.) – кульмінаційні події не лише в історії цієї етнічної групи. Вони були частинками світової історії. На їх прикладі видно тісний зв'язок окремої людини та глобальних світових процесів, згубні наслідки етнічних чисток».

Перша наукова доповідь *Валентини Надольської* (Луцьк) присвячувалася темі поліетнічності Волині. Авторка не лише показала процес заселення регіону представниками різних національностей, але й указала на його причини, передумови та наслідки. Було підкреслено, що багатонаціональність стала невід'ємною особливістю історії Волині, сприяла формуванню у краї своєрідної культури міжетнічного спілкування, поваги до традицій і звичаїв різних народів, які тут проживали. *Гергард Кеніг* (Айзенах, Німеччина) у своєму виступі ознайомив присутніх із діяльністю Історичного товариства «Волинь», яке цьогогоріч відзначило своє 40-річчя. Засноване колишніми вихідцями з Волині, за чотири десятиліття свого існування воно збило велику кількість різноманітних документів і матеріалів, що всебічно відображають історію волинських німців. Частину з них опубліковано у журналі товариства «*Wolhynische Hefte*» («Волинські зошити»), інших періодичних виданнях та книжках. Члени організації брали активну участь у створенні музею волинських німців-переселенців у Лінстові, у виставках та запуску інтернет-сайту волинських німців, у налагодженні науково-культурних контактів між Волинню й Німеччиною, сприяли популяризації історії волинських німців не лише в Україні та Німеччині, але й в усьому світі. *Михайло Кучинко* (Луцьк) ознайомив присутніх з історією найдавніших контактів місцевого слов'янського населення Волині та древніх германців, які відбувалися ще в II–IV ст. н.е. Доповідач розповів також про найвідоміші германські археологічні пам'ятки, які залишились на території краю з тих далеких часів. У доповіді *Світлани Шульги* (Луцьк) зроблено порівняльний аналіз німецької та чеської колонізації на Волині у другій половині XIX – на початку XX ст. Особливу увагу приділено аналізу причин і факторів, котрі сприяли міграційним процесам німців і чехів на територію Волині.

У другій половині дня засідання конференції проходило в молитовному залі колишньої луцької євангелічно-лютеранської кірхи Христа Спасителя. Із вітальним словом до гостей звернувся *Олександр Власюк* – пастор церкви євангельських християн-баптистів «Дім Євангелія» в Луцьку, яка сьогодні орендує будівлю колишніх німців-лютеран. Слід зауважити, що завдяки зусиллям прихожан цієї церкви споруду кірхи вдалося вберегти від остаточної руйнації в 1990-х рр., відреставрувати, вона отримала нове життя.

Першу доповідь чергового засідання виголосив директор інституту теології та історії Боннської біблійної семінарії *Йоганнес Дік* (Бонн, Німеччина). Його виступ присвячувався складній і трагічній історії німецької баптистської громади на Волині. Автор показав, в яких умовах створювалися перші об'єднання, як складались їхні стосунки з імперською владою, а також яких гонінь і репресій вони зазнали в роки Першої світової

війни та в умовах радянської держави в міжвоєнний період. Про особливості сприйняття волинських німців у процесі формування «німецького питання» в Російській імперії йшлося у виступі *Наталії Венгер* (Дніпропетровськ). Дослідниця показала причини та процес включення етнорегіональної групи волинських німців у систему націоналістичного моніторингу, а також місце Волині в динаміці розвитку німецького питання в Росії. Територію розселення волинських німців вона представила як фронтір – «уявну» зону, де німецьке питання розвивалося у зв'язку з польським і було здійснене за націоналістичною моделлю.

Наступний блок виступів присвячувався одній із ключових проблем конференції – історії волинських німців у часи Першої світової війни. *Сергій Нелінович* (Балашиха, Російська Федерація), використавши нові архівні документи, продемонстрував процес розгортання офіційної антинімецької пропаганди в рядах російської армії, починаючи з перших днів війни. Ця кампанія стала ідеологічною основою для подальших репресій проти німецького населення, особливо у прифронтових районах, у тому числі й на Волині. Трагедію волинських німців у роки Першої світової війни як депортованого народу показав у своєму виступі *Михайло Костюк* (Луцьк). Використавши цілий комплекс документів українських і російських архівів, він зробив періодизацію акції виселення німців у 1915–1916 рр., показав важкі умови її здійснення та катастрофічні наслідки, що призвели до значних демографічних втрат. Сам процес примусової зміни місця проживання німців Волині навіть очевидці тих подій розцінювали як «акт насильства та законного пограбування з боку держави» (цитата з тогочасного джерела). На цьому ж засіданні було зачитано ще дві доповіді, автори яких не змогли безпосередньо взяти участь у роботі конференції. *Альфред Айсфельд* (Геттінген, Німеччина) на основі документів німецьких архівів зробив аналіз політики офіційного Берліна щодо німців Волині в роки Першої світової війни. Автор показав, як воєнні обставини та певна перестраховка змінили погляди властей щодо практичного вирішення питання про переселення волинських німців-колоністів до Німеччини. У доповіді *Ольги Айсфельд* (Геттінген, Німеччина) було розкрито питання, на даний час ще слабо висвітлене в історіографії, котре стосується географії розселення депортованих волинських німців у різних регіонах Російської імперії.

Після завершення чергового засідання біля фасадної стіни луцької євангелічно-лютеранської кірхи Христа Спасителя відбулася кульмінаційна подія першого дня конференції: відкриття пам'ятного знака волинським німцям – жертвам депортації 1915–1916 рр. Місце для його встановлення обрали не випадково, адже культова споруда – це єдиний, хоч і німий, свідок трагічних подій у житті німецької національної меншини краю столітньої давнини. Сама будівля теж постраждала в те страшне воєнне лихоліття, як і її прихожани. У церемонії відкриття меморіалу взяли участь учасники конференції, представники місцевих органів влади, керівники та члени кількох громадських організацій з України й Німеччини, духовництво та прихожани євангелічно-лютеранської церкви Христа Спасителя та церкви євангельських християн-баптистів «Дім Євангелія». Право зняти біле полотно, що закривало меморіальну дошку, було надане ініціаторові й організаторові її встановлення доцентів Луцького національного технічного університету М.Костюку та голові Історичного товариства «Волинь», яке фінансово підтримало цей проект, І.Кенігу. На темному базальтовому фоні присутні побачили написи ідентичного змісту українською та німецькою мовами: «Пам'яті волинських німців, депортованих у 1915–1916 рр. до віддалених регіонів Російської

імперії» («Zur Erinnerung an die 1915–1916 in entlegene Regionen des Russischen Reiches deportierten Wolhyniendeutsche»). Поряд зі словами міститься зображення палаючої свічки з краплями стікаючого воску, що символізує пам'ять про тих німців-волинян, які загинули під час проведення трагічної депортації 1915–1916 рр. Представники місцевих органів влади та громадських організацій, які виступили на церемонії відкриття пам'ятного знака, підкреслювали важливість збереження історичної пам'яті про трагічні події для нинішнього та майбутніх поколінь. Виступи й молитви пастора євангелічно-лютеранської церкви Христа Спасителя І.Тараненка та пастора церкви євангельських християн-баптистів «Дім Євангелія» О.Власюка, а також органна музика світлої печалі, яка звучала у виконанні органіста німецької церкви Ігоря Рудого, додали події піднесеної атмосфери особливої вродистості, зворушливості та емоційності. Меморіальна дошка стала першим подібним пам'ятним знаком, присвяченим депортації волинських німців у 1915–1916 рр., не лише в Україні, але й у Німеччині.

На завершення першого дня роботи конференції її учасникам було запропоновано цікаву екскурсію до унікальної пам'ятки середньовічної архітектури Старого міста – Луцького замку XIV ст., одного з найдавніших, найбільших і найкраще збережених в Україні. А ввечері відбувся концерт, підготовлений студентами й викладачами центру мистецтв ЛНТУ.

Другий день конференції проходив у приміщенні університету. Тематика виступів була різноманітною. Дві доповіді присвячувалися міграційним процесам у середовищі волинських німців. *Іванда Берзіня* (Рига, Латвія) розповіла про особливості переселення волинських німців-колоністів до Курляндії на початку XX ст. Це відбувалося винятково з ініціативи та на запрошення остзейського дворянства, а основним мотивом переїзду колоністів стала можливість оренди чи придбання у власність земельних ділянок. *Олена Ходченко* (Дніпропетровськ) у своєму виступі розглянула причини еміграції німців Волині до Канади наприкінці XIX – на початку XX ст., процес формування там поселенських анклавів та роль церкви в адаптації й організації життя іммігрантів в умовах регіонів нового розселення.

Доля німців Кримського півострова в 1920–1930-х рр. стала предметом дослідження *Григорія Кондратюка* (Сімферополь), який відзначив, що місцеві німецькі поселенці зазнали різноманітних гонінь із боку радянських властей, хоча й були спроби створення німецьких громадських організацій у рамках пануючої суспільної системи. Наслідки громадянської війни та бездарна економічна політика більшовицької влади стали причиною масштабного голоду в 1922 р., який забрав 10% населення півострова. А в 1930–1940-х рр. німці Криму зазнали релігійних гонінь, репресій і депортації.

Особливості церковно-релігійного життя в Луцьку періоду гітлерівської окупації показав у своєму виступі *Богдан Зек* (Луцьк). Доповідач відзначив, що нова адміністрація дозволила свободу релігії, щоб показати власне лояльне ставлення до українців порівняно з комуністичним режимом. Але це не гарантувало православному духовництву привілейованого становища й воно перебувало під постійним контролем із боку нацистської влади та навіть зазнавало репресій через власну громадянську позицію.

Наступні доповіді виголосили учасники Історичного товариства «Волинь». Член його правління *Манфред Клатт* (Гіфгорн, Німеччина) ознайомив присутніх з одним із нових дослідницьких проектів інституції. Він стосується аналізу анкет німецьких поселенців, які впродовж 1939–1943 рр. переселялися до Німеччини з ряду регіонів

України. Результати аналізу цих унікальних матеріалів, що зберігаються в німецьких архівах, значно розширять коло знань про цей складний період в історії німців Волині та представлятимуть інтерес не лише для професійних дослідників, але й для нащадків колишніх переселенців. У зачитаній доповіді заступника голови товариства *Вальтера Манца* (Гернроде, Німеччина) йшлося про унікальний досвід діяльності Товариства друзів села Мочулки, створеного з ініціативи колишніх односельців – німців-колоністів та їхніх сусідів-українців. Першими результатами спільної роботи стало встановлення на місцевому православному кладовищі пам'ятника з прізвищами колишніх жителів села – німців, а також кам'яного знака з назвою села на його в'їзді. Як особливо позитивний факт, що заслуговує на увагу, автор доповіді вказав на участь у роботі товариства представників нинішнього покоління колишніх односельців.

Ще дві доповіді стосувалися історії бузьких голендрів – найстарішої на Волині етнічної групи німецько-голландського походження. На даний час в Україні публікацій про неї дуже мало, ця тема потребує серйозних досліджень. Про мету й напрями діяльності Товариства бузьких голендрів, створеного 2009 р., коротко розповів його голова *Е.Бютов* (Шверін, Німеччина). Він також ознайомив присутніх з основними результатами своєї пошукової роботи в німецьких, голландських та польських архівах, що дало можливість виявити важливі історичні документи, які допоможуть дослідникам об'єктивно відтворити історію цієї своєрідної етнічної групи. *Валерій Міллер* (Брест, Білорусь) продовжив тему, розповівши про перші публікації у друкованих та електронних засобах масової інформації сучасної Брестчини матеріалів про материнські колонії бузьких голендрів Нейбров і Нейдорф. Саме ці два поселення згодом дали початок ще кільком дочірнім голендерським колоніям на Волині.

На завершення конференції було заслухано доповіді про матеріальну та духовну культуру волинських німців. *Наталія Яцунова* (Рівне) присвятила свій виступ маловивченій темі сакральної архітектури німецьких колоністів Волині другої половини XIX – початку XX ст. Дослідниця не лише ознайомила присутніх з особливостями культових споруд поселенців, але й відзначила, що вони характеризувалися стійкими стилістичними традиціями неоготики та продемонструвала слайди з тими небагатьма німецькими церковними будівлями, які збереглися до сьогодення. Гідним завершенням наукової частини конференції став виступ *Валентина Вітренка* (Новоград-Волинський), котрий представив аудиторії особливості й символіку поетичної мови німецьких поетів волинського походження. Автор супроводжував свій виступ декламуванням уривків із віршів мовою оригіналу та у власному перекладі українською. Присутні слухали цю доповідь не лише з особливою увагою, але й неодноразово переривали її аплодисментами.

Під час роботи конференції у фойє біля актового залу університету було розгорнуто вісім тематичних експозицій, підготовлених викладачами кафедри інженерної педагогіки, психології та українознавства ЛНТУ, а також студентами. Учасники й гості конференції мали можливість ознайомитися з виставкою наукової літератури та популярних публікацій про німців Волині та України, із фотовиставкою, присвяченою музеєві волинських німців-переселенців у селі Лінстов (федеральна земля Мекленбург – Передня Померанія, Німеччина). Документи, фотографії, друковані видання можна було побачити на виставці про 40-річну діяльність Історичного товариства «Волинь». Тему депортації волинських німців у 1915–1916 рр. відображали копії відповідних архівних документів. Окремі експозиції присвячувалися літературній творчості

волинських німців та австрійсько-німецькій художниці Герті Карасек-Стржиговській. У 1942 р. вона відвідала німецьку колонію Блюменталь на Житомирщині, де зробила два десятки портретів місцевих німців-колоністів, котрі тривалий час залишалися маловідомими. Представлені карти німецьких колоній Волині наочно демонстрували географію їх розміщення. Експозиція з фондів Державного архіву Волинської області презентувала унікальні аерофотознімки окремих німецьких поселень Західної Волині, зроблені в 1937–1938 рр. Окрім того, ще 1 жовтня С.Неліпович представив унікальну колекція фотографій «Волинь у Першій світовій війні». Учасники й гості конференції, викладачі та студенти Луцького національного технічного університету змогли побачити понад сотню маловідомих цікавих світлин із фондів різних російських музеїв, архівів, Австрійської національної бібліотеки. Упорядник колекції подарував її викладачам історії університету для використання в навчальному процесі.

Підбиваючи підсумки конференції М.Костюк, Н.Венгер, Г.Кеніг, О.Жук, Г.Кондрачук, Е.Бютов та інші її учасники наголосили на важливості проведення першого такого заходу міжнародного рівня, присвяченого історії німецької національної меншини на Волині. Відзначалися належна його організація, широке представництво, цінність виголошених доповідей, а також підкреслювалася важливість відкриття в Луцьку меморіальної дошки депортованим у 1915–1916 рр. волинським німцям. Водночас учасники конференції зауважили, що тема має широкі перспективи для подальшого її студіювання. Тож у майбутньому було б доцільно й надалі проводити подібні наукові форуми із залученням нових дослідників та розширенням міжнародного представництва. За результатами роботи конференції планується видання збірника матеріалів, до якого буде включено доповіді всіх її учасників – як прибулих до Луцька, так і тих, хто не зміг узяти участь у роботі, але надіслав свої статті для друку.